

# Historia

Autor(en): **[s.n.]**

Objektyp: **Group**

Zeitschrift: **Annalas da la Societad Retorumantscha**

Band (Jahr): **94 (1981)**

PDF erstellt am: **17.07.2024**

## **Nutzungsbedingungen**

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

## **Haftungsausschluss**

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

# Historia



Prominents ord la  
vischnaunca da Sumvitg

1450–1950

*Cumin dalla Cadi*  
*Ligia grischa*  
*Tiaras subditas*

da Aluis Maissen, Sumvitg/Wald

*(Continuaziun)\**

\*) *Las scursanidas ein indicadas en Annalas 91, 1978, p. 79s.*

#### 4.10 Ils podestats de Lombris

La lingua de Lumbrins (Lumbriser, Lombriser, Lombris) ei ina dallas pli veglias schlatteinas ella Surselva grischuna. Primarmein fuva ella domiciliada a Lumbrein. Da leu eis ella sederasada a Glion, Schluein (Löwenberg), Trun e Sumvitg. Oz flurescha ella aunc en diferents loghens dalla Surselva, denter auter a Vella, Trun e Sumvitg.

Tiels representants da quella schlatta, che ein sefatgs valer ella politica grischuna, distinguan ins treis lingias principalas:

la lingua lumneziana

la lingua da Trun e

la lingua da Sumvitg.

Damai che las duas empremas tangheschan buc il tema da questa lavur, vegn sulettamein la lingua da Sumvitg risguardada. Ella ei la giuvna da quellas e pren sia entschatta a Sumvitg en la secunda mesadad dil gissiatavel tschentaner cun la persuna da *Martin Lumbriser*.

Quei tal fuva secollocaus entuorn 1670 da Lumbrein a Sumvitg. Ils 5 da fevrer 1671 spusa el la giuvna Maria Tuor, feglia dil Giachen Tuor. A lur nozzas han prominents vischins da Sumvitg assistiu sco perdegas, numnadamein Clau Maissen e siu nevs Giachen Maissen, mistral dalla Cadi 1688/89, ed il stalter Gieri de Cajacum (détg de Tschuppina), quinau da Clau Maissen e questur da cumin 1674/75.<sup>331</sup> Sur da Martin Lumbriser essan nus orientai zun pauc. Sulettamein ina cuorta notizia fa paleis, ch'el ei staus 1676 ensemen cun dus ulteriurs vischins da Sumvitg tiel nunzi apostolic a Lucerna.<sup>332</sup>

Martin Lumbriser ha giu plirs affons.<sup>333</sup> Siu fegl Gieli acquista 1706 il dretg da vischinadi dalla Cadi e segirescha aschia ina dimora stabla en quella regiun.<sup>334</sup> 1708 sespusa el cun la giuvna Catrina Schmid, derivonta dils Schmids da Sumvitg (lingia Schmid de Grüneck).<sup>335</sup> Quella uniun ha ramificau ina lingia, dalla quala pliras enconuschentas persunalitads ein sortidas: dus podestats ella Valtlina, in offi-

<sup>331</sup> HBLS, cavazzin von Lumbrins, Lumbriser – P. A. Vincenz, *Ils Landrechtlers della famiglia de Lumbrins (Lumbriser)*. Igl Ischi, annada XXI, 1928, p. 34 e 35 – APS, *liber matrimoniorum 1647–1837*

<sup>332</sup> Dr. I. Müller, *Die sprachlichen Verhältnisse im Vorderrheintal im Zeitalter des Barocks*, BM 1960, p. 303

<sup>333</sup> APS, 1. c.

<sup>334</sup> P. A. Vincenz. 1. c.

cier e prefect duront la Helvetica, in pader cartusian e treis mistrals dalla Cadi. L'entschatta a quella briglianta carriera da famiglia dat il feigl Giachen Antoni.

### *Podestat Giachen Antoni de Lombris*

El ei naschius a Sumvitg l'entschatta d'october 1712 sco feigl da Gieli Lombris. Siu batten ei registraus ils 6 d'october sco suonda: «Jacobus Antonius filius Juliy Lombriser et Cathr(inae) eius leg(iti-mae) uxoris bap(tizatus) fuit a me...»<sup>336</sup> Gl'onn 1748 ei Lombris documentaus sco gerau da vischnaunca.<sup>337</sup> D'eminenta muntada per la carriera publica vegn sia maridaglia cun la giuvna Maria Greitla de Caprez ad esser stada. Sia spusa fuvava ina feglia dil bannerherr Ludovic de Caprez da Trun.<sup>338</sup> Ils de Caprez eran ina pussenta famiglia ed han segir gidau a realisar las ambiziuns politics da Giachen Antoni Lombris. Sin la dieta generala dallas treis Ligias digl onn 1756 canditescha el per ina dallas podestatarias en Valtlina. Sin proposta dil cumin dalla Cadi numna la dieta el *podestat da Morbegn* e quei per la perioda da 1757–1759.<sup>339</sup> Giachen Antoni Lombris ei gia igl otgavel official da Sumvitg en Valtlina. La podestataria da Morbegn fuvava situada el terzal sut e cunfinava cun quella da Trahona. Sco guvernatur regeva da quei temps a Sunder Gubert de Wiesel.<sup>340</sup>

Notizias persunalas sur dil podestat Lombris ein plitost raras. Gl'onn 1778 sustegn el finanziamein in student claustral cul num Giachen Rest Baselgia.<sup>341</sup> Giachen Antoni Lombris ei morts da

<sup>335</sup> Durgiai, p. 69

<sup>336</sup> APS, liber baptizatorum II

<sup>337</sup> P. S. Deplazes, *Ils caputschins, missionaris a Sumvitg*, Ischi 30, 1943, p. 71 ed 86

<sup>338</sup> Alfons Tuor, *Ils Franzos a Sumvitg*, Annalas, annada undecima, 1896, p. 100 – APS, liber mortuorum II, october 1798

<sup>339</sup> El register dils officials grischuns en Valtlina da Fritz Jecklin (JHGG 20, 1890) figurescha G. A. Lombris buca denter ils officials. Sco podestat eis el denton documentaus els suandonts loghens: HBLs, cavazzin von Lumbrins, Lumbriser – APS, liber mortuorum II, schaner 1795 – Alfons Tuor, l. c. p. 99 e 100 – Duitg Balletta, *Cudisch e Remarcas da mia vetta manada*, Annalas, annada septima, 1892, p. 244 e 247 – Glogn 1944, p. 57

<sup>340</sup> Jecklin, *Die Amtsleute*, p. 36

<sup>341</sup> Dr. I. Müller, *Die Disentiser Klosterschüler von 1765–1799*, BM 1964, p. 215

## GENEALOGIA PARZIALE DE LOMBRIS, SUMVITG

*MARTIN LUMBRISER*  
da Lumbrein, secollocaus entuorn 1670 a Sumvitg,  
oo 1671 Maria Tuor

| *JULIUS DE LOMBRIS*

\* 1671

acquista 1706 il vischinadi dalla Cadi, oo 1708 Catrina Schmid, \* 1681,  
ord la lingia Schmid da Sumvitg  
(pli tard Schmid de Grüneck a Surrein-Bubretsch)

| *GIACHEN ANTONI DE LOMBRIS*

\* 1712 † 1795

gerau 1748

podestat a Morbegn 1757–1759

oo Maria Greitla de Caprez, † 1798, feglia da bannerherr Ludovic  
de Caprez da Trun e sora da marschal Ludovic de Caprez

| *GIACHEN ANTONI DE LOMBRIS*

\* 1749 † 1819

student claustral a Mustér 1763, senza descendenza, officier en  
survetschs franzos 1778–1792, cumandant dalla garnischun  
grischuna a Puschlav 1797, duront la Helvetica (1800–1803) prefect  
dil district Fontaunas dil Rein, premcolonel e cumandant dil  
empren battagliun grischun ell'armada federala 1811–1812

| *GIELI MICHAEL DE LOMBRIS*

\* 1751 † 1835

statalter

scarvon ca. 1778

deputau alla dieta dalla Ligia 1785

podestat a Buorm 1787–1789

oo 1786 Maria Anna Cristina Monn da Tujetsch, † 1822

<p><i>MARGRETA DE LOMBRIS</i> * 1787 oo ca. 1805 Johann Xaver Anton de Blumenthal, capitani en survetschs franzos, habitava a Roten</p>	<p><i>LUDIVIC GIACHEN ANTONI DE LOMBRIS</i> * 1788 † 1852 pader cartusian, studegia teologia ed entra sco pader Bruno ella renomada cartusia da Ittingen TG, leu pader statalter</p>	<p><i>GIACHEN ANTONI DE LOMBRIS</i> * 1798 † 1880 studis gimnasials a Nossadunaun, da filosofia a Sion, studis da jus., genau, statalter ca. 1828/30, 1863–1866, mediatu per Sutassiala 1863–1868, deputau al cussegl grond 1824, 1825, 1829, 1937, 1840 mistral 1824/1825 oo 1821 Maria Ludivica de Caprez, * 1800 † 1857, feglia da colonel Ludivic de Caprez, Trun</p>
---	--	---

<p><i>LISABET DE LOMBRIS</i> * 1825 oo 1844 Peter Vieli da Razén, * 1792 † 1853, officier en survetschs roials holandès tiel regiment de Sprecher</p>	<p><i>MARGRETA DE LOMBRIS</i> * 1827 † 1858 oo 1855 Gion Gieri Cajacob, mistral 1861/62</p>	<p><i>BRUNO DE LOMBRIS</i> * 1830 † 1908 studis a Brig ed alla scola cantunala da Cuera, officier en survetschs neapolitans 1849–1859, capitani dalla riserva en survetsch cantunal, dapi 1860 sesents a Trun, president communal a Trun 1871–1875, derschader 1861/62 e 1869/70, deputau al cussegl grond 1861, 1866, 1867, 1869, 1870. mistral 1867/1868 oo I 1860 Sabina Condrau, feglia da Augustin Condrau da Mustér. oo II Turtè Curschellas, * 1855 † 1940</p> <p>[Lingia flurenta en Spagna e Lucerna]</p>	<p><i>BENEDETG DE LOMBRIS</i> * 1835 † 1870 statalter 1867–1869 deputau al cussegl grond 1863–1868 mistral 1863/1864 e 1865/1866 oo 1866 Carolina Vincens, * 1847 † 1882, feglia da colonel Baltassar Vincens da Mustér</p> <p>[Lingia flurenta a Sumvitg]</p>
---	---	--	--



Daniev 1795 ell'aulta vegliadetgna d'otgontadus onns.<sup>342</sup> Bannerherr Duitg Balletta da Breil, in nevs dil podestat, ha notificau quei eveniment en siu enconuschent diari: «Gl'emprem di de quei on, la sera de las 5 ei gl'aug putistat Lumbriser de Somvitg spartius de questa veta mortala tier la v. perpetna. Dieus agi faig grazia cun sia olma. A las 9 veinsa giu las novas en Breil, et ilg Sr. frar ei ius si suenter bara. Gl'auter di ilgs 5 an ei fatg messa per el, neua che jau sondel ius si et quella sera turnaus a casa anavos.»<sup>343</sup>

Treis onns pli tard miera dunna Maria Greitla. Balletta retegn era quella sepultura. El rapporta en siu diari ch'el fuvi da retuorn si da La Punt, nua ch'el era vegnius delegaus tier il resident franzos Guyot en ina missiun speciala. El seigi ual cavalcaus tras Sumvitg ch'ei satravien l'onda pudistessa. Ei fuva ils 3 d'october 1798.<sup>344</sup>

Dils affons dil podestat Lombris ein dus fepls vegni enconuschents ella historia grischuna: il colonel Giachen Antoni e siu frar Gieli Michael.

### *Podestat Gieli Michael de Lombris*

Igl operar public da quei politicher ha schau anavos fastitgs che lubeschan da descriver sia carriera, silmeins en las conturas principali. El ei naschius a Sumvitg ils 30 da settember 1751 sco fepl dil podestat G. A. Lombris.<sup>345</sup> El e siu frar Giachen Antoni han priu viva art e part dalla politica ed aschia francau lur nums ellas annalas grischunas. Omisdus han fatg atras las turbulenzas dall'uiara franzosa e surviviu la fin dalla veglia Ligia grischa e l'entschatta dil niev cantun Grischun. Fertion ch'il frar Giachen Antoni elegia la carriera militar, sedecida Gieli Michael per la politica. Ils emprems pass sin quei palancau fa el gia en giuvens onns. Entuorn 1778 vegn el eligius scarvon da cumin.<sup>346</sup> Lombris veva pér 27 onns. Il medem onn funcziunescha el

<sup>342</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>343</sup> Duitg Balletta, 1. c. p. 247

<sup>344</sup> Duitg Balletta, 1. c. p. 274 e 275

<sup>345</sup> APS, liber baptizatorum III

<sup>346</sup> APS, liber matrimoniorum. Sco perdetga tier las nozzas d'in cert Giachen Rest Baselgia vegn Gieli Michael Lombris titulaus 1778 cun «Dominus Scriba», quei che munta nuot auter ch'il scarvon da cumin. Plinavon vegn Lombris documentaus sco scarvon en ACC, Oberer Bund, Protokolle des Bundestages zu Truns 1777-1793, Band No. 23

sco perdetga da nozzas per Giachen Rest Baselgia da Cumpadials ed Anna Maria Tgetgel.<sup>347</sup>

Ina nova scharscha publica obtegn Gieli Michael Lombris 1784. La tschentada da Mustér elegia el deputau allas dietas dalla Ligia grischa. Pil tierm s. Gieri da 1785 fa el part dalla dieta che fuva seradunada a Trun ils 10 da mars. Ils quater mess dil cumin dalla Cadi fuvan:

mistral e vegl podestat Gion Luregn Carigiet da Mustér  
gerau Rest Valentin Beer da Tujetsch  
scarvon Gieli Michael Lombris da Sumvitg  
statalter Giusep Bundi (?)<sup>348</sup>

Ils 26 da fenadur 1786 festivescha Lombris nozzas cun la giuvna Maria Anna Cristina Monn da Tujetsch, feglia da Antoni Monn e da Maria Margreta de Fontana. Els cudischs parochials vegn el gia titulaus sco *Dominus Praetor*, q. v. d. el era «praetor electus».<sup>349</sup>

Facticamein fuva Lombris vegnius eligius cuort avon podestat el contadi da Buorm. Quei era succedi sin la dieta generala dallas treis Ligias che fuva cumpetenta per las nominaziuns dils officials ellas tiaras subditas. La dieta da s. Barclamiu fuva seradunada quei onn el marcau da Glion. L'elecziun da Lombris per la perioda da 1787–1789 ei vegnida fatga sin proposta dil cumin dalla Cadi ed ei documentada en ina *brev d'ordonanza* (Bestellbrief), la quala ei suttascretta dil scarvon dalla Ligia grischa Christof de Toggenburg.

L'entschatta da quei interessant document secloma: «Wir die Heubter u. Rathsgesandte löbl. gemeiner dreier Bünden, aus Befehl u. mit nothwendigem Gewalt der ehrsamen Rath u. Gemeinden, Unseren allerseits Herren u. Oberen, welchen gegenwärtig zu Jlanz auf allgemeinem Bundstag versamt, Urkunden hiermit in Kraft dieses Bestellbriefes, dass wir aus denjenigen Ehren Subjecten, so von löbl. Hochgericht Disentis des löbl. Oberen grauen Bunds Uns vorgeschlagenen, den unseren treuen lieben Bundsgenoss, den hochgeachteten, wohledlen u. ehrenfesten Herrn *Julius Michaelis von Lombris* zu

<sup>347</sup> APS, liber matrimoniorum

<sup>348</sup> Aluis Maissen, Ils mess dalla Cadi allas dietas dalla Ligia grischa 1698–1795, Ischi semestril, annada 63, nr. 10, 1978

<sup>349</sup> APS, liber matrimoniorum 1786

einem Amtmann u. Podestat in unseren Underthanenlande in der Grafschaft Worms erkiesset u. bestellet haben ...»<sup>350</sup>

Lombris ei staus in dils davos podestats ella Valtlina. Cu el ei retournaus a Sumvitg alla fin digl onn 1789, fuva la revoluziun franzosa gia rutta ora. En consequenza da quella han ils Grischuns piars per adina la Valtlina, Buorm e Clavenna.

Sin terren communal ha Lombris surviu en plirs uffecis. Denter auter eis el documentaus sco stalter<sup>351</sup> e commember dalla cumissiuon «Pugns dalla Roda».<sup>352</sup>

Gliendisdis-Tschuncheismas 1804 ha ei dau in viv e turbulent cumin a Mustér, nua ch'ils Lombris da Sumvitg (Gieli Michael e siu frar colonel Giachen Antoni) han empruau da pacificar e quietar las undas furibundas. Ei mava per l'elecziun dil mistral. Sco candidats fuvan duas enconuschentas persunalitads da Breil s'anunziadas: Scarvon dalla Ligia Pieder Antoni Latour e capitani Duitg Balletta. Davos ils candidats stevan duas fermas partidas. Balletta vegneva sustenius da ses cusrins da Sumvitg, ils Lombris, plinavon da landrechter Teodor de Castelberg, d'ina gronda part dil cumin, denton buca dil clerus. Latour perencunter saveva sefidar digl avat da Mustér, dalla maioritad dil magistrat e d'ina ferma partida da Breil. Fatgas las tscharnas declara il salter denton da nungrazia saver decider, essend quellas tondanavon ulivas. Balletta e ses adherents eran denton d'in auter meini. Tenor lur giudicar vevan els ver 300 vuschs dapli che Latour. En in savurus lungatg rapporta Balletta en siu diari: «Il salter de comin, ch'era de Mustér et era unschius ad in cugliun con in plaid – a detg, ch'el sapi bucc urentar la tscharna, – et lura a mia partida fretg el giud la buora ...» Ei suonda in grond tumult. Suenter ina secunda tscharna, che ha era buca purtau la sligiazion desiderada, ei il viriveri staus perfetgs. La partida dils Latours veva bandunau il cumin e zuppau il manti dil mistral, per buca stuer schar vegnir a mauns el als adherents da Balletta.

Il tumult ha cuzzau pli ch'ina ura. En quei interval vevan ils Lombris da Sumvitg preparau ina candidatura da cumpromiss per anflar

<sup>350</sup> Citau tenor ina copia parziala dalla brev d'ordonanza, procurada da colonel Rudolf von Hess-Castelberg, Mustér. La copia sesanfla sil revers dall'arma Lombris a Sumvitg – Jecklin, Die Amstleute, p. 39 – Glogn 1944, p. 57

<sup>351</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 31

<sup>352</sup> Rätoromanische Chrestomathie, IV. Band, p. 111



maletg 1 *Arma Lombris, lingia da Sumvitg*  
Sin funs d'azur in flum verd cun pesch argentau.  
Sin la capellina encoronada in'ala (sgol) blaua cun la figura dil scut.  
Reproducziun d'in maletg en possess dils frars Lombris a Sumvitg.

ina via ord il dilemma. Els vevan purtau ina nova candidatura en la persuna da Rest Valentin Beer da Tujetsch, anteriur scarvon dalla Ligia grischa. Suenter ina cunvegnientscha cun Balletta seretila lez en favur da Beer, e quel vegn finalmein eligius niev mistra dalla Cadi. Ch'ei fuva iu ruh tier quei di sin cumin muossa il factum, che Balletta ha stuiu schar cuntschar quella sera sia cassacca en dus loghens.<sup>353</sup>

Podestat Gieli Michael Lombris ha giu plirs affons. Treis da quels ein vegni enconuschents pli tard en differentas posiziuns. Ina feglia cul prenum Margreta ei maridada cul capitani Johann Xaver Anton de Blumenthal. Quel habitava a Roten e fuva officier en survetschs franzos.<sup>354</sup> A Roten exista aunc oz ina casa patriziana dall'antieriura famiglia Blumenthal. In dils fegls ha studegiau teologia. El fuva naschius igl onn 1788 e senumnava Ludovic Giachen Antoni. Pli tard eis el entraus ella claustra cartusiana ad Ittingen sco pader Bruno. En quella renomada cartusia fuva el pader statalter. Pader Bruno ei morts ils 4 da zercladur 1852 cun 64 onns.<sup>355</sup> Pli enconuschents ei denton il fegl Giachen Antoni daventaus (\*1798). Pli bia sur da quei um e siu engaschament politic all'entschatta dil 19avel tschentaner vegn relatau el capetel 5.3.

Il podestat Gieli Michael de Lombris ei morts a Sumvitg ils 11 d'uost 1835.<sup>356</sup> Sia dunna Maria Anna ruassava gia dapi tredisch onns en santeri.<sup>357</sup>

#### 4.11 Ils Berthers da Sumvitg e Rabius

Ils emprems representants dalla schlatta Berther selain documentar gia fetg baul sin territori da Sumvitg. Anno 1551 vegnan Anna Berchter e siu um Wolfgang Jacob (Jacum, Cajacum, Cajacob) men-

<sup>353</sup> Duitg Balletta, Cudisch e Remarcas de mia vetta manada, Annalas, annada octava, 1893, p. 77-79

<sup>354</sup> Erwin Poeschel, Die Familie von Castelberg, Verlag Sauerländer Aarau, 1959, p. 500

<sup>355</sup> APS, liber baptizatorum 1781 ss – APS, liber defunctorum 1838 ss – Annalas, annada octava, 1893, p. 136: Noticias historicas ed aggiuntas che surveschan per sclariment e commentar dellas remarcas de Luis Balletta – Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 9/10

<sup>356</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>357</sup> Alfons Tuor, Ils Franzos a Sumvitg, Annalas, annada undecima, 1896, p. 99/100

ziunai en connex cun in cuolm ch'els possedevan el Run.<sup>358</sup> Plinavon figureschan Gion e Nesa Berther egl enconuschent rodel digl «Anniversari da s. Onna». Quei rodel vegneva prelegius ella baselgia da s. Gion Battista alla fin dil sedischavel ed el gissiatavel tschentaner. Il register, che vegn era numnaus il «Rodel dalla muria gronda», cuntegn numns da persunas, che han viviu per part gia denter 1400 e 1500 (per exempel landrechter Regett Safoya).<sup>359</sup> Aschia san ins datar ils emprems representants dalla schlateina Berther a Sumvitg sil pli tard el quendis chavel secul. Da quella lingia ein plirs officials dil cumin dalla Cadi sorti pli tard, numnadamein mistral Benedetg Berther, ils questurs Balzer e Mattias Berther ed igl assistent Balzer Mudest Berther. Els suandonts capetels duein enzconts interessants fatgs biografics da quels politichers vegni resumai.

### *Mistral Benedetg Berther*

Denter ils numerus mistrals dalla Cadi ord la schlatta Berther ei Benedetg Berther il sulet representant dil rom da Sumvitg che ha acquistau la mistralia. El ei naschius ils 2 d'avrel 1720 sco feagl da Baltassar Berther (\*1680) e Maria Margreta Schmid. Entuorn 1759 marida el la giuvna Anna Maria Schuoler.<sup>360</sup> Benedetg Berther habitava a Sumvitg. Sia casa steva odem il vitg ed ei vegnida intschendrada ils 9 da matg 1822.<sup>361</sup> Ils emprems pass sin terren politic fa el sco genau da vischnaunca.<sup>362</sup> Denter 1756 e 1758 succeda sia elecziun sco scarvon da cumin. En quei temps croda ina dispeta denter avat Bernard Frank e la vischnaunca da Mustér resp. il cumin dalla Cadi partenent ina scola elementara. Quella dueva la claustra mantener sin siu cuost en favur

<sup>358</sup> ACS, A. Urkunden der Korporation Run/Documents della Corporaziun Run, Schachtel III, doc. 3

<sup>359</sup> ACS, Urkundensammlung, p. 62 e 64 (Anniversarium s. Annae)

<sup>360</sup> C. e M. Berther, Genealogia Berther Sumvitg/Rabius, manuscret

<sup>361</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A, Schachtel I, doc. 41 – Erwin Poeschel, Die Familie von Castelberg, 1959, p. 464 – La casa da mistral B. Berther steva sils fundaments dil hodiern baghetg da signur Ervin Gienal

<sup>362</sup> P. S. Deplazes, Ils caputschins, missionaris a Sumvitg, Ischi 30, 1943, p. 91 – ACS, B. Akten, Sammlung A, Schachtel I, doc. 23 e 24

dil cumin. Ils 18 da matg 1758 vegn Benedetg Berther delegaus tiegl avat cun in messadi partenent las tractativas dil cumin.<sup>363</sup>

1761 entupein nus Benedetg Berther sco emprem genau. El fuvava s'engaschus ellas carplinas dils caputschins dalla Missiun Retica, ils quals fuvan vegni relaschai encunter lur veglia gia 1748. La dispeta fugava denton aunc adina e calirava bravamein ils tgaus dallas duas partidas, ils «fratists» ed ils «pretists». Ensemen cun mistral Mattias Anton Tgetgel dirigeva Benedetg Berther la partida dils «fratists», che haveva lur adherents primarmein en las squadras da Sumvitg e Rabiun, ferton che Surrein e Cumpadials formavan en lur majoritad il gros dils «pretists»<sup>364</sup> Gia il bab Baltassar Berther apparteneva alla medema partida. Quei seresulta ord ina brev digl onn 1732 al nunzi apostolic, la quala ei signada da mistral Adalbert Maissen, Baltassar Berther e plirs dignitaris da Sumvitg.<sup>365</sup>

Gl'onn 1770 ha la vischnaunca da Sumvitg serrau in contract cun la claustra da Mustér arisguard l'erecziun d'ina punt sul Rein da Cavrein. Quei document ei suttascrits digl avat Columban Sozzi, pader Celestin, mistral Mattias Anton Tgetgel, scarvon Benedetg Berther e stalter Giachen Cavegn.<sup>366</sup>

Gliendis-Tschuncheismas 1772 vegn Benedetg Berther eligius mistral dalla Cadi pil bienni da 1772/73.<sup>367</sup> Quell'eleziun munta la culminaziun en sia carriera. El ei il quendis chavel mistral dalla Cadi ord la vischnaunca da Sumvitg. Sco mistral regent fa Berther part dallas dietas dalla Ligia grischa 1773 e 1774. Pil tierm s. Gieri dils 16 da matg 1774 vegn el proponius per cauligia. La proposta digl avat per mauns dils delegai secloma:

Suppleant dalla Ligia e «Landvogt» Benedetg de Caprez  
Mistral Benedetg Berther  
Mistral Johann Ludivic de Fontana

<sup>363</sup> ACS, 1. c. doc. 23 – BM 1858, Verzeichnis der Landammänner von Disentis – Glogn 1944, p. 100 – Leo Schmid, Bernhard Frank von Frankenberg, Fürstabt von Disentis 1742 – 1763, JHGG, Jahrgang 1957, p. 85–87

<sup>364</sup> P. S. Deplazes, 1. c. p. 94

<sup>365</sup> ASVR, Archivio della Nunziatura di Lucerna, Nr. 301, Missioni Retiche O. M. C., I, 1621–1745

<sup>366</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A, Schachtel I, doc. 23

<sup>367</sup> BM 1858, Verzeichnis der Landammänner von Disentis – Glogn 1944, p. 100

L'elecziun croda sin Benedetg de Caprez, representant dalla lingua Caprez da Trun.<sup>368</sup>

Benedetg Berther ha aunc viviu varga trenta onns suenter sia mistralia. 1776 eis el puspei documentaus sco gerau. Tgei rolla ch'el ha giugau duront l'uiara dalla Surselva encunter ils Franzos 1798/99 ei buc enconuschent. Denton fuva el segir memia vegls, per aunc sez smanar il turschet. El concluda sia veta ils 20 da settember 1805 ell'aulta vegliadetgna d'otgontatschun onns.<sup>369</sup>

Ord la ligia cun Anna Schuoler ein otg affons sorti, tschun buobas e treis buobs.<sup>370</sup> Da quels ei la feglia Anna Catrina vegnida enconuschenta ella historia locala. Ella ei naschida ils 27 da mars 1768 sco sisavel affon. Entuorn 1795/96 sespusa ella cul colonel Gion Antoni de Castelberg, frar dil davos cau dalla veglia Ligia grischa, Teodor de Castelberg. Colonel Gion Antoni fuva gissiat onns pli vegls che sia dunna. Gia baul sedecida el per la carriera militar e s'avonza tochen al grad da colonel, primarmein en survetschs piemontes. 1798 pren el cumiau dall'Italia e retuorna en sia patria.<sup>371</sup> 1799 sesanfla el a Mustér cura ch'ils Franzos rumpan ella tiara. Castelberg fuva commember dil cussegl d'uiara.<sup>372</sup> Ensemen cul colonel Ludovic de Caprez ha el dirigiù la battaglia dils 7 da mars a Mustér encunter la truppa dil general Loison che fuva s'avanzaus sul Cuolm d'Ursera encunter Tujetsch. En ina horrenta lutga han ils Sursilvans victorisau sur dils Franzos. Quels han piars entuorn 150 umens, tenor autras fontaunas schizun 400 tochen 800, ferton ch'ils Grischuns han stuiu deplorar mo ver tredisch curdai.<sup>373</sup> Tier quell'ocasiun ei dunna Anna Catrina s'engaschada curaschusamein ella tgira dils blessai sin omisduas varts.<sup>374</sup>

Dus meins pli tard, ils 6 da matg 1799, brischan vitg e claustra da Mustér, intschendrai dils Franzos. Quels fuvan returnai dalla Surselva siadora, suenter ch'ils Sursilvans havevan stuiu suttacumber a La Punt ils 3 da matg.<sup>375</sup> Gion Antoni de Castelberg e sia dunna Anna Catrina

<sup>368</sup> ACC, Oberer Bund, Protokolle des Bundestages zu Truns 1766 – 1777, Band Nr. 22

<sup>369</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>370</sup> C. e M. Berther, Genealogia Berther Sumvitg/Rabius, manuscret

<sup>371</sup> Erwin Poeschel, Die Familie von Castelberg, 1959, p. 451, 460–464, 525

<sup>372</sup> Dr. C. Decurtins, L'Ujarra della Surselva encunter ils Franzos, p. 102, translaziun da P. A. Vincenz publicada en: MEMORIA CENTENARA 1789 \* 1899, Basel 1899

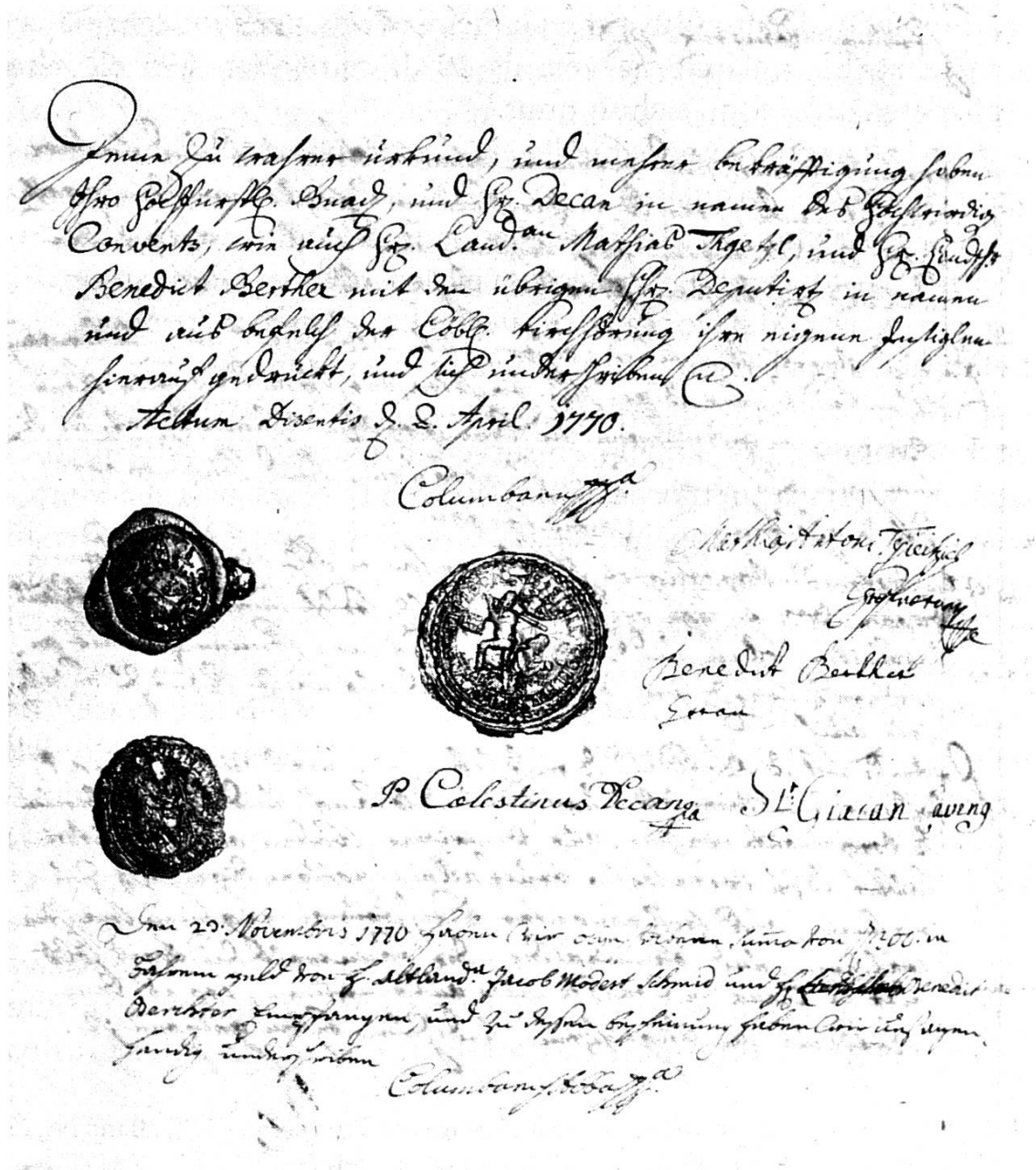
<sup>373</sup> Dr. C. Decurtins, 1. c. p. 109–113

<sup>374</sup> Erwin Poeschel, 1. c. p. 461

<sup>375</sup> Dr. C. Decurtins, 1. c. p. 136–146

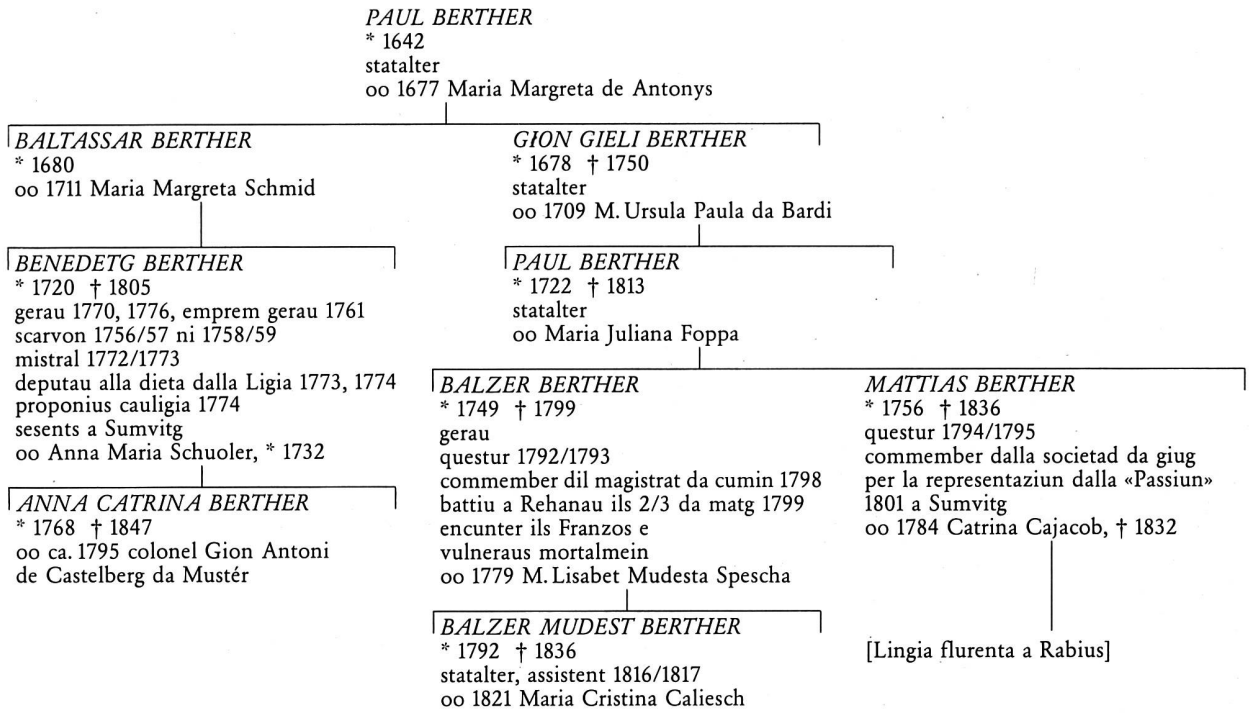


piardan lur casa a Mustér. Els setilan cun lur famiglia a Sumvitg tier mistral Benedetg Berther, nua ch'els vevan habitau gia antruras temporarmein. Quitaus finanziais tribuleschan il colonel en ses vegls dis. El veva buca mo piars siu fatg a Mustér, mobein era sias pensiuns



maletg 2 Document digl onn 1770 egl archiv communal da Sumvitg  
 Contract denter la claustra da Mustér e la vischnaunca da Sumvitg parte-  
 nent l'erecziun d'ina punt ella Val Cavrein. Il pupi ei suttascrets digl avat  
 Columban Sozzi, pader Celestin, mistral Mattias Anton Tgetgel  
 (Geschworener), scarvon Benedetg Berther sco genau en uffeci e stalter  
 Giachen Cavegn.

GENEALOGIA PARZIALE BERTHER, SUMVITG / RABIUS



muort ils eveniments politics ell'Italia. Cuort avon sia mort vegn Gion Antoni de Castelberg numnaus maior-general.<sup>376</sup> El ei morts ils 16 da december 1819 ed ei vegnius satraus a Sumvitg.<sup>377</sup>

Castelberg e sia dunna han giu ina numerusa famiglia. Dils affons han denton mo treis surviviu lur giventetgna, numnadamein: Eva Maria Barbara Paula (\*1800), Benedetg Teodor (\*1802) e Maria Margreta Alexandra (\*1807). Treis onns suener la mort dil colonel Gion Antoni brischa sia casa a Sumvitg. Anna Catrina piarda cheutras per la secunda ga sia canorta. Sefidond sils anteriurs merets da siu mariu, sevolva ella per agid tiel retg dalla Sardinia, e reussescha! Gl'onn 1827 obtegn ella ina summa da 4500 Liras. Anna Catrina de Castelberg-Berther concluda sia veta ils 26 schaner 1847 ella vegliadetgna da siatontanov onns.<sup>378</sup>

### *Questur Balzer Berther*

Il mistral Benedetg Berther ha giu in cusrin cul num Paul Berther. Quel ei staus activs ella politica communal sco statalter. El e sia famiglia habitavan a Rabius, probabel a Rabius-Chistrisch.

Statalter Paul Berther ha giu treis fegls e dus da quels ein s'avanzai sin cumin tochen agl uffeci da questur (seckelmeister), numnadamein Balzer e Mattias Berther.

Balzer Berther ei vegnius battegius ils 16 da november 1749 ella baselgia parochiala da Sumvitg entras Sur Geli Giusep Caviezel, gl'emprem plevon secular dapi ils paders caputschins. A sia vischnaunca ha Berther surviu sco genau.<sup>379</sup> Gliendisdi-Tschuncheismas 1792 eis el vegnius eligius questur da cumin pil bienni da 1792/93. A caschun da sia elecziun ha Berther offeriu 100 renschs. Duront quella perioda fuvan las pli impurtontas scharschas dil magistrat occupadas quasi mo entras vischins da Sumvitg:

<sup>376</sup> Erwin Poeschel, 1. c. p. 461–463 – HBLs, cavazzin von Castelberg

<sup>377</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>378</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A, Schachtel I, doc. 41 – Erwin Poeschel, 1. c. p. 464 e 525

<sup>379</sup> Alfons Tuor, Ils Franzos a Sumvitg, Annalas, annada undecima, 1896, p. 157 – C. e M. Berther, Genealogia Berther Sumvitg/Rabius, manuscret

mistral: Gion Antoni Schmid de Grüneck, Sumvitg  
questur: Balzer Berther, Rabius  
scarvon: Duri Battesta Monn, Tujetsch  
bannerherr: Antieni Maria de Contrin, Surrein-Bubretsch<sup>380</sup>

Ils onns critics 1798/99 – ins stueva quintar mintga mument cun l'attacca dils Franzos neu dalla vart d'Ursera – fuva Balzer Berther commember digl ault magistrat, probabel en sia funcziun da genau communal.<sup>381</sup> Suenter la gloriosa victoria dils 7 mars 1799 a Mustér suonda l'occupaziun dalla Surselva entras truppas franzosas sut il commando da general Demont e cuort sissu la sollevaziun digl εμπrem da matg. Ils Sursilvans marschan cul «landsturm» a La Punt, vegnan denton terrai leu dils Franzos ella horrenta battaglia dils 3 da matg. En quella lutga han numerus Sursilvans stuiu schar la veta; la vischnaunca da Sumvitg persula ha stuiu deplorar 26 guerriers.<sup>382</sup> Denter ils curdai sesanflava era Balzer Berther. El fuva ius per forza encunter ils Franzos, sco Alfons Tuor scriva. Il plevon da Sumvitg, Sur Michael Anton Henni, ha registrau quei trest schabetg sco suonda: «In infelice seditione tumultuque populi communitatis Disertinensis interfecti sunt sequentes:» Ei suonda la gliesta dils curdai ord la pleiv da s. Gion Battesta. Balzer Berther ei il quart che vegn menziunau: «Balthassarus Modestus Berther qui fuit olim vulgo Seckelmeister, juratus, et in actu representans communitatis, vulgo municipalist, cujus dies tertius habitus est die 14ta May.»<sup>383</sup>

Balzer Berther e sia dunna han giu plirs affons. Il pli giuven da quels ei naschius paucs dis suenter sia sepultura. In da ses fegls, str. Paul Berther, ei staus in passiunau catschadur. Tenor rapportar d'Alfons Tuor duei el haver sittau 13 uors e varga 1300 camutschs ella Val Sumvitg.<sup>384</sup>

<sup>380</sup> Glogn 1944, p. 101 – B. Berther, p. 37

<sup>381</sup> Protocol dil ludeivel cussegl d'uiara, Annalas, prima annada, 1886, p. 99

<sup>382</sup> APS, liber mortuorum II – APSr, liber I mortuorum – Alfons Tuor, Ils Franzos a Sumvitg, Annalas, annada undecima, 1896, p. 156/157 – P. S. Deplazes, La pleiv de Surrein, p. 29 – Quendisich dils curdai appartenevan alla pleiv da s. Gion Battesta che cumpigliava las fracziuns da Sumvitg, Rabius e Cumpadials, ils ulteriurs endisch fuvan vischins da Surrein

<sup>383</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>384</sup> Alfons Tuor, l. c. p. 157

### *Assistent Balzer Mudest Berther*

El ei in fegl dil questur Balzer Berther ed ha viviu naven da 1792 tochen 1836. Suandond la lingia da siu bab ha era el fatg part dalla politica locala ed ha surviu alla vischnaunca da Sumvitg sco emprengerau. Plinavon ha il cumin dalla Cadi eligiù el sco assistent pil bienni da 1816/17. Conform ad in vegl usit ha el offeriu 100 flurins tier quella occasiun. Igl assistent fuva il gidonter dil scarvon da cumin. Quei uffeci ei vegnius scaffius entuorn ils 1800. Assistent Balzer Berther era maridaus cun Maria Cristina Caliesch.<sup>385</sup>

### *Questur Mattias Berther*

Mattias Berther ei igl antenat dalla lingia Berther che flurescha aunc oz a Rabiùs. Sco gia menziunau eis el frar dil questur Balzer Berther. El ei naschiùs a Rabiùs ils 16 da schaner 1756.<sup>386</sup>

Sia dunna Catrina deriva probabel dalla lingia Cajacob, dalla quala in bannerherr e dus mistrals dalla Cadi ein sorti pli tard.

Alla fin dil bienni 1792/93 vegn Mattias Berther eligiùs questur da cumin pils sequents dus onns. El ei il successur da siu frar en quei uffeci, quei che munta plitost ina raritad ella historia dil cumin. Sco tuts contemporans offerescha era el 100 flurins al cumin per la schar-scha confidada.<sup>387</sup>

1801 fa Mattias Berther padrin per Giachen Geli Cajacob che ei daventaus pli tard il davos bannerherr dalla Cadi.<sup>388</sup> Da quei temps stevan ils Cajacobs aunc a Rabiùs.<sup>389</sup> Il medem onn vevan ils da Sumvitg preparau ina nova representaziun da lur renomada *Passiun*, quei che fuva succediù sut la reschia dil plevon Michael Anton Henni. Mattias Berther era commember dalla societad dil giug. Ei haveva denton dau difficultads davart dalla regenza provisorica (cussegl da prefectura). Quella regeva da Cuèra anora per grazia da Napoleon

<sup>385</sup> Glogn 1944, p. 105 – C. e M. Berther, Genealogia Berther Sumvitg/Rabiùs, manuscret

<sup>386</sup> C. e M. Berther, 1. c.

<sup>387</sup> Glogn 1944, p. 101

<sup>388</sup> APS, liber baptizatorum

<sup>389</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 25

Bonaparte tenor la constituziun dalla *Helvetica*. Il cussegl da prefectura sut president Caderas leva impedir la representaziun dil drama religius, temend novas revoltas en vesta al grond diember da pelegrins ch'ins stueva spetgar per quei di. Ils da Sumvitg sedostan denton per lur project. Ils 26 da mars han els dau en ina petiziun al prefect dil *district Fontaunas dil Rein*, che fuva negin auter ch'il colonel Giachen Antoni de Lombris, sez vischin da Sumvitg. La brev ei suttascretta d'in commember dalla suprastanza communal, Giacum Cagenard, e da Mattias Berther en num dalla societad dramatica. Cun ditg tractar, principalmein davart da Sur Henni, ha la vischnaunca la fin finala obteniu la lubientscha da representar la Passiun. Quella ei vegnida dada quei onn 1801 duront l'jamna sontga.<sup>390</sup>

1825 separticipescha Mattias Berther d'ina protesta da differents vischins da Rabiis encunter la vischnaunca. Igl iniziand dalla protesta fuva mistral Gion Battista Cagienard staus. Formalmein setracta ei d'in fetg interessant document, essend che tuts opponents han aschuntau a lur signatura persunala la *noda-casa*.<sup>391</sup>

En connex cun fatgs da muntada locala vegn Mattias Berther aunc menziunaus pliras gadas, aschia sco commember dalla cumissiun «Pugns dalla Roda».<sup>392</sup> El ei morts ils 9 da fevrer 1836, cuort suenter haver giu cumplenu gl'otgontavel onn.<sup>393</sup>

#### 4.12 Gion Antoni Cagienard

Quei politicher ei vegnius enconuschents ella historia dil cumin dalla Cadi sco mistral regent duront l'uiara dalla Surselva encunter ils Franzos. El ei naschius a Rabiis ils 7 da november 1740 ed ei il feagl da Gion Cagienard ed Anna Maria ...<sup>394</sup> Siu bab ei staus statalter da Sumvitg ed ei morts gl'onn 1778.<sup>395</sup> Gion Antoni Cagienard possedeve la

<sup>390</sup> Dr. Pieder Tuor, *La Passiun de Sumvitg dal temps dil domini franzos 1801*, Ischi 13, 1911, p. 27 ss, principalmein p. 41

<sup>391</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A. Schachtel I, doc. 44

<sup>392</sup> ACS, Status de vischnaunca 1805–1920

<sup>393</sup> C. e M. Berther, l. c.

<sup>394</sup> APS, liber baptizatorum II

<sup>395</sup> l. c. liber mortuorum II

casa-lenn sut baselgia a Rabijs, la quala ha stuiu untgnir 1959 alla slargiada dil stradun. La casa dateva probabel dalla secunda mesadad dil 17avel tschentaner.<sup>396</sup>

Gia baul vegn Cagienard activs ella politica communal. Cun 28 onns occupescha el la scharscha dil statalter.<sup>397</sup> Sil success ella politica da cumin sto el denton spetgar pli ditg. Entuorn 1785 vegn Cagienard eligius scarvon dil cumin dalla Cadi.<sup>398</sup> El ei igl otgavel scarvon ord la vischnaunca da Sumvitg, aschilunsch sco quels ein enconuschents a nus oz. En sias veras ambiziuns aspirava Cagienard denton sin la mistralia. Quei seresulta da sia emprema candidatura Gliendisdis-Tschuncheismas 1796. Sin gliez cumin ha el candidau per la mistralia encunter giuncher Ludovic Latour da Breil, mo senza success. Tenor rapportar da Duitg Balletta fuva ei denton in péz a cup denter ils dus pretendents, pertgei ch'ins veva stuiu dumbrar las vuschs. Ultra da quei stueva ei ver dau hazras caneras e rabantschas. Balletta scriva en quei connex, ch'ins vevi scarpau la cassacca a Latour e che lez fuvi mèz morts!<sup>399</sup>

Dus onns pli tard canditescha igl anteriur scarvon danovamein per la mistralia, e reussescha! Ei fuva ils 28 da matg 1798. Ins veva era vuliu far candidar Duitg Balletta, mo lez veva refusau, essend ch'ils temps seigien critics e schliats. Daveras stava l'invasiun franzosa avon esch. Cagienard ha surpriu la mistralia durant in temps fetg prigulus e hanau.<sup>400</sup> Buca mo il Grischun era periclitau, l'entira Europa fuva en arma muort la revoluziun franzosa.

La mistralia da Cagienard ha denton buca cuzzau in entir bienni, essend el vegnius deportaus dils Austriacs a Puntina. De jure ha ella cuzzau entochen ils 11 d'uost 1799. Gliez di ha il cumin mess in niev mistral muort sia assenza.<sup>401</sup> La Cadi stava gia sut il domini franzos. Ils 27 d'uost 1798, pia cuort suenter sia elecziun, vegn Gion Antoni Cagienard numnaus commember dil cussegl d'uiara. Cun el ensemen

<sup>396</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 7 – Informaziun privata d'Augusta e Flurin Baselgia, Rabijs

<sup>397</sup> APS, liber matrimoniorum

<sup>398</sup> P. S. Deplazes, La pleiv de Surrein. p. 44

<sup>399</sup> Duitg Balletta, Cudisch e Remarcas de mia vetta manada, Annalas, annada septima, 1892, p. 256 e 257

<sup>400</sup> Duitg Balletta, l. c. p. 271 – Glogn 1944, p. 101

<sup>401</sup> Glogn 1944, p. 101

elegia il ludeivel magistrat era landrechter Benedetg de Caprez e scarvon Gion Battesta Castelberg. Pli tard ei il cussegl d'uiara vegnius engrondius sin tschun commembers entras nominaziun dil colonel Ludivic de Caprez e scarvon dalla Ligia Rest Valentin Beer.<sup>402</sup>

Dil temps dall'uiara encunter ils Franzos esistevan duas partidas politicas el Grischun. Quellas vegnevan influenzadas dallas duas grondas pussonzas europeicas, l'Austria e la Frontscha. Lur menaders sustenevan e propagavan mintgamai las ideas d'ina u l'otra pussonza e retergevan persunter pensiuns. In usit che fuva finfatg buca novs el Grischun! Enconuschents menaders dalla partida austriaca fuvan denter numerus auters landrechter Teodor de Castelberg e mistral Gion Antoni Schmid de Grüneck. Culs Franzos simpatisavan perencunter pader Placi a Spescha e mistral Gion Antoni Cagienard, ina posiziun che dueva daventar fatala ton per in sco per l'auter. Sunter la victoria dils Austriacs al Luziensteig ils 14 da matg 1799 han quels numnadamein manau 90 Grischuns, menaders e partisans dalla partida franzosa, a Puntina el Tirol. Denter quels sesanflavan Gion Atoni Cagienard e pader Placi a Spescha. Els fuvan vegni denunziats dil pievel ni dalla regenza provisorica. La deportaziun fuva succedida il zercladur 1799.

Igl exil da Gion Antoni Cagienard ha cuzzau pli ch'in onn e miez. Ensemen cun la gronda part dils deportats fuva el vegnius mess a quartier ella caserna da Puntina. Ils Grischuns valevan per perschuniers politics e gudevan en general bunas condiziuns da viver. La dimora a Puntina ha cuzzau entochen l'entschatta settember 1800. Lura temevan ils Austriacs in'invasiun franzosa el Tirol. Da Vienna vegn per quei il camond da dislocar ils Grischuns a Graz, Cagienard e treis da ses cumpogns emprovan denton da fugir per buca stuer ir ella Stiria. A mistral Cagienard ed in cert Cristian Cabrin da Glion reussescha ei da mitschar entochen Imst. Leu vegnan els denton puspei pigliai e sin quei mess a ferm ella perschun da Puntina. Ils 8 d'october vegnan els tarmess cun in transport militar a Graz. Igl exil dueva denton buca cuzzar ditg pli. Ils 21 da fevrer 1801 ein ils Grischuns vegni relaschai ed han saviu returnar en lur patria.<sup>403</sup>

<sup>402</sup> Protocol dil ludeivel cussegl d'uiara, Annalas, prima annada, 1886, p. 87

<sup>403</sup> Dr. Placi Genelin, Ils Grischuns menai sco arrestants politics ad Innsbruck gl'onn 1799, publicau en Memoria Centenara dell'ujarra della Surselva encunter ils Franzos, p. 153-175 - B. Berther, p. 16



*GION CAGIENARD*

† 1778  
 stalter ca. 1761  
 oo Anna Maria

*GION ANTONI CAGIENARD*

\* 1740 † 1818  
 stalter 1768  
 scarvon avon 1785  
 mistral 1798/99  
 commember dil cussegl d'uiara 1799,  
 deportaus sco arrestant politic ad Innsbruck e Graz 1799-1801  
 oo I 1767 Maria Catrina Duff, † 1767  
 II 1768 Maria Ursula Martin  
 III Anna Maria de Cajacob, \* ca. 1763 † 1843,  
 mumma da mistral Gion Battesta C. e dad Anna Maria C.

*FRANZESTG CAGIENARD*

\* ca. 1770?  
 stalter avon 1795?

*GION ANTONI CAGIENARD*

scarvon 1840/41  
 oo Maria Elsia Cristina Berther,  
 \* 1816 † 1883

*ANNA MARIA CAGIENARD*

\* 1801 † avon 1830  
 oo Gion Gieri Tuor,  
 scarvon 1830/1831

*GION BATTESTA CAGIENARD*

\* 1804 † 1857  
 gerau ca. 1831, stalter  
 derschader de pasch, commember dalla dertgira circuitala  
 e districtuala, deputau al cussegl grond 1832/33, 1839,  
 1842, 1848, 1850, 1853/54, 1855, 1856  
 mistral 1832/1833  
 oo 1831 Maria Margreta Alexandra de Castelberg,  
 \* 1807 † 1877,  
 feglia da colonel Gion Antoni de Castelberg  
 da Mustér/Sumvitg

La deportaziun ell'Austria ha mess ina fin allas activitads publicas da Gion Antoni Cagienard. Suenter siu retuorn a Rabiús dat el en duas petiziuns al cumin da relaschar ad el certs cuosts en connex cun sia mistralia resp. cun donns caschunai entras l'uiara dils Franzos. En in scriver dil magistrat allas vischnauncas, che datescha probabel digl onn 1801, senumna ei verbalmein:

«1mo. Tenor ina gliesta dilg aigien maun scret de Sgr. Landa. Cagianard eis ei ad el vigniu engulau ent ilg riturn dil 'Landsturm' de Reihenu entras ilgs Franzos daners chel vevi enten maun dil cumin R. 572. De quei tems resulta ei era ord siu cuen dau dilg Ritschiert en chel veva, e fuva R. 2147 et ilg dau ora – R. 1662 e x41 et aschia restava agli en ses mauns de bien R. 484 e x19, veng aschia schau sura allas ludls. visncas. schei plagi de agli Sigr. Landa. aboni ilg don de quels daners pitiu e con.

2do. Ei vegniu per part de Sigr. Landa. Cagianard faitg la istanza, che aschinavon sco el seigi vignius dispossessaus digl siu uffeci avon il temps, sche pretenda el, ch'el vegni reserzius aproporziun dils cuosts della misterleia».<sup>404</sup>

Tenor las enconuschientschas che nus vein sur dallas relaziuns persunalas da mistral Cagianard fuva el in um beinstont. Sco gia menziunau possedeve el ina biala casa amiez il vitg da Rabiús. 1813 cumpra el dalla claustra da Mustér l'acla cul clavau grond a Marias-Rabiús cun ina mesira totala da vegnmelli fests! Cagianard paga persuenter la respectabla summa da vegnmelli renschs.<sup>405</sup> Plinavon possedeve el in cuolm a Barcuns sin intschéss da Trun.<sup>406</sup> Era tier la repartiziun dallas alps da vischnaunca veva el da decider, essend commember dalla cumissiun «Pugns dalla Roda» duront la decada da 1805 tochen 1814.<sup>407</sup>

Mistral Gion Antoni Cagianard ei staus maridau treis gadas. Sur sias relaziuns famigliaras dat ina genealogia parziala sclariment, la quala vegn aschuntada en quei liug. La genealogia risguarda denton las relaziuns da famiglia mo aschilunsch ch'ellas ein relevantas per la historia locala. La tiarza dunna dil mistral, Anna Maria de Cajacob, ei

<sup>404</sup> Dus novs documents davart l'istoria dell'uiara dils Franzos, edi da Guglielm Gadola egl Ischi XLI, 1955, p. 164–167

<sup>405</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 6 e 7

<sup>406</sup> P. A. Vincenz, Las minieras a Trun, Igl Ischi, annada II, 1898, p. 108 e 109

<sup>407</sup> ACS, statuts da vischnaunca 1805–1920

la mumma da Gion Battesta Cagienard, mistral dalla Cadi 1832/33, e dad Anna Maria Cagienard, dunna dil scarvon Gion Gieri Tuor da Rabiús.<sup>408</sup> Sur dalla misterlessa Anna Maria scriva Alfons Tuor en connex cun las simpatias franzosas da Gion Antoni Cagienard il suandond: «Cu sia dunna, la misterlessa, mava a Sumvitg en baselgia, sche bandunavan tut las femnas il beun, el qual ella semetteva, per manifestar lur horrur encunter la «Franzosa»!<sup>409</sup>

Tgi ch'enconuscha denton las notizias historicas d'Alfons Tuor, vegn ad interpretar quella legenda cun resalva. Tuor prendeva numnadamein buc adina schi exact cun la verdad historica e ses commentaris ein meinsvart persunals e subjectivs.

Mistral Gion Antoni Cagienard ei morts a Rabiús ils 2 d'october 1818 ella vegliadetgna da 78 onns.<sup>410</sup> 1914 ha in da ses descendents davart d'ina feglia deponiu egl archiv communal da Sumvitg sis pergameinas ord il quendischi- e sedischavel tschentaner, derivontas dil relasch dils mistrals Cagienard.<sup>411</sup> La politica da mistral Gion Antoni Cagienard ha anflau ina continuaziun ellas activitads publicas da siu fegl Gion Battesta e siu beadi Gion Antoni.

#### 4.13 Questurs, scarvons e salters

En quei capetel vegnan enzacons ufficials menziunai, ils quals han ademplier scharschas subalternas durent il temps dalla veglia Ligia grischa. Questurs, scarvons e salters han mai fatg gronda canera ed aschia ein era lur fastitgs sepiars pli spert che quels dils gronds magnats. Sch'igl autur notificescha cheu enzacons fatgs – en verdad setracta ei mo da Brustgas biograficas – sche daventa quei ord interess per la historia da famiglia che po interessar in u l'auter.

Il questur (Seckelmeister) ed il scarvon (Landschreiber) fuvan scharschas dil cumin dalla Cadi. Quellas ein probabel gest aschi veglias sco il cumin sez, documentar selain ellas denton pér alla fin dil quendischiavel tschentaner. Il questur da cumin vegn menziunaus

<sup>408</sup> APS, cudischs parochials – Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 6 e 7

<sup>409</sup> Alfons Tuor, *Ils Franzos a Sumvitg*, Annalas, annada undecima, 1896, p. 97

<sup>410</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>411</sup> Deponiu entras Luis Toni Baselgia. Ei setracta dallas pergameinas no. 38 tochen 43 che ein deponidas sut la signatura: A. Urkunden, Schachtel II

l'emprema ga 1496, il scarvon 1543. Quels dus officials ein stai Jann Safoya da Sumvitg (questur 1496 e pli tard mistral e cauligia) e Gion Florin da Tschamuot.<sup>412</sup>

Tier il salter dalla Ligia (Bundesweibel) setracta ei perencunter d'in uffeci dalla Ligia sura. El ed il scarvon dalla Ligia (Bundeschreiber) fuvan ils collaboraturs e gidonters dil cauligia e formavan pli u meins igl organ administrativ. Quellas duas scharschas ein probabel vegnidas instituidas gia tier la fundaziun anno 1424. Ils protocols dalla Ligia grischa menziuneschan denton ils emprems representants pér igl onn 1587. Quels fuvan Gion de Sax da Trun (salter) e Giohen de Montalta da Sagogn (scarvon).<sup>413</sup>

Las suandontas notizias pertuccan questurs e salters ord la vischnaunca da Sumvitg, denton mo aschilunsch che tals ein buca gia vegni menziunai pli baul en connex cun scharschas pli aultas.<sup>414</sup> Partement ils questurs de Castelberg a Laus-Sumvitg vegn aschuntau ina genealogia parziala,<sup>415</sup> damai che la lingia sco tala po interessar en connex pli vast.

*Martin de Pardi*, questur 1656, menziunaus savens sco padrin da batten. oo Barbara de Florin. Affons: Martin, Barbara \* 1649, Margreta \* 1656, Otilia \* 1658, Monica \* 1662.

*Murezi Genelin*, † 20. 3. 1674, stalter avon 1646, questur denter 1657 e 1664, menziunaus sco padrin da batten, perdetga da nozzas per mistral Giachen Maissen 1667. oo Dorotea Baselgia † 21. 4. 1685. Affons: Urschla \* 1646, Nicolaus \* 1648, Nicolaus \* 1657 (figliol da Clau Maissen).

*Cristian Genelin*, † 9. 4. 1684, questur 1670 e 1671 sut la mistralia da Clau Maissen.

<sup>412</sup> Durgiai, p. 68 – Glogn 1944, p. 90

<sup>413</sup> ACC, Oberer oder Grauer Bund, Landesprotokolle 1585–1596

<sup>414</sup> ACC, Oberer Bund, Protokolle des Bundestages zu Truns, Band No. 20 und No. 21 – Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret – Erwin Poeschel, Die Familie von Castelberg, 1959, p. 492, 493, 524, 526 – Glogn 1944, p. 93 tochen 100 – APS, cudischs parochials

<sup>415</sup> Erwin Poeschel, l. c.

*Mattias Bearth* (Biarth), † 24. 6. 1707, questur 1680 e 1681, menziunaus 1701 sco perdetga da nozzas ensemen cun mistral Giachen Maissen, cavalier en Valtlina (?). oo 28. 7. 1665 Anna Genelin, † 30. 8. 1694.

*Gilli Caviezel*, † 9. 12. 1707, da Cumpadials, questur 1684 e 1685, menziunaus en connex cun las «dispetas da Sumvitg». Affons: Paul, Clau.

*Lezi Hetz*, questur avon 1700. El ei staus denter ils pelegrins che ein i a Ruma gl'onn 1700 per las reliquias da s. Mudest. Affons: Maria.

*Clau Caviezel*, feagl dil questur Gilli Caviezel, student claustral a Mustér 1706, questur 1718–1720. oo Rosa Maria ... Affons: Maria Rosa \* 1737, Anna \* 1738, Anna Maria \* 1740.

*Julius Caviezel*, student claustral (?) a Mustér 1706, questur 1742/1743.

*Mattias Caviezel*, † 5. 2. 1762, gerau, questur 1744–1749.

*Cristian Camenisch*, da Sumvitg, sesents a Trun, questur 1751–1754.

*Rest Mudest Bundi*, questur denter 1756 e 1767, menziunaus 1767 sco padrin da batten per Anna Maria de Contrin (pli tard misterlessa Pally). oo Anna Maria Urschla Jagmet. Affons: Placi Antoni Mudest \* 1769, Maria Margreta \* 1771.

*Giachen Flurin de Castelberg*, \* 13. 5. 1769 a Tujetsch, † 26. 10. 1804 a Laus – Sumvitg, feagl da Flurin de Castelberg e Maria Juliana Soliva, questur 1798. oo 20. 6. 1792 Maria Barbara Giger († 1809) da Laus. Cun caschun da sia maridaglia ei Castelberg secasaus a Laus. Affons: Maria Juliana, Gion Flurin, Maria Juliana, Giusep Francestg, Gieli Mudest. Il questur G. F. de Castelberg fuva frar dils dus canonis Giusep Anton e Gion Cristian de Castelberg.

*Martin Cahannes*, da Laus – Sumvitg ni Surrein, salter dalla Ligia grischa 1758–1763. oo ... Duront las carplinas dils caputschins fuva Cahannes adherent dils «pretists».

GENEALOGIA PARZIALA DE CASTELBERG TUJETSCH-SUMVITG

*FLURIN DE CASTELBERG*

\* 1725 † 1785

sesents a Tujetsch, frar dil  
cauligia Conradin Andrea de Castelberg  
oo Maria Juliana Soliva, † 1791

*GIACHEN FLURIN DE CASTELBERG*

\* 1769 † 1804

marida e secasa a Laus  
questur 1798  
oo 1792 Maria Barbara Giger, † 1809

*JOSEF ANTON DE CASTELBERG*

\* 1773 † 1817

ordinaus 1796, caplon a Lags,  
plevon a Termin, Ruschein,  
Domat, Sumvitg, Razén, canoni

*JOHANN CRISTIAN DE CASTELBERG*

\* 1778 † 1856

ordinaus 1802, caplon a Domat,  
Rueras, Sumvitg, plevon a  
Tersnaus, Surcasti,  
canoni, domcantor, scholasticus

*GION FLURIN DE CASTELBERG*

\* 1796 † november 1854 ell'America

sesents a Laus, pli tard emigraus  
questur 1818/1819  
oo 1817 Margreta Contrin, \* ca.1792 † 1857

## 5. *Ils officials dalla Helvetica tochen al hodiern, 1800–1950*

### 5.1 Premcolonel e prefect Giachen Antoni de Lombris

Sco nus vegnin a veser ei Giachen Antoni Lombris staus en emprema lingua militarist. Gronda influenza ha el denton è acquistau sin terren militar-politic duront la Helvetica. Sias activitads publicas duront quei temps qualifichesch an el sco politicher e perquei vegn el risguardaus en quella lavur. Il giuven Giachen Antoni Adalbert ei naschius a Sumvitg ils 11 da schaner 1749 sco fegl dil podestat Giachen Antoni Lombris.<sup>416</sup> Cun quitordisch onns anflein nus el alla scola claustrala da Mustér. El register dils students vegn el menziunau 1763 cun la remarca: «Summovicensis, Scholaris».<sup>417</sup>

Giachen Antoni Lombris ei restaus ledigs e senza descendenza. Gia baul sedecida el per la carriera militar. Suandond ina veglia tradiziun grischuna pren el survetschs franzos e s'avonza prest alla schar-scha d'officier. Gl'onn 1785 eis el documentaus sco capitani ed «aide-major» el regiment Salis de Marschlins. Lombris ha surviu alla cruna roiala naven da 1778 tochen 1792 ed ha probabel aunc fatg atras l'entschatta dalla revolziun franzosa el liug da siu origin.<sup>418</sup> Per tgei motiv ch'el ha puspei bandunau la Frontscha ei buc enconuschent, podà pervia dallas turbulenzas revoluziunaras? 1793 sesanfla el en sia patria. Duitg Balletta, siu cusrin da Breil, rapporta en siu enconuschent diari ch'el hagi visitau il capitani Lombris a Sumvitg ils 9 d'avrel da gliez onn. Lombris vevi rut in bratsch.<sup>419</sup> Sco ei para ha Lombris surviu da cheu naven allas treis Ligias ed al cumin. 1797 eis el cumandant dalla garnischun grischuna a Puschlav.<sup>420</sup>

Denton sefageva il prighel d'ina invasiun franzosa valer pir e pir el Grischun. Gl'onn 1798 sepeina la Surselva per la defensiun da siu territori encunter igl inimitg giacubin. Ils 27 d'uost fuva il cussegl d'uiara dalla Cadi seconstituus sut il commando dil mistral regent, Gion

<sup>416</sup> APS, liber baptizatorum II

<sup>417</sup> Dr. Iso Müller, Die Disentiser Klosterschüler von 1742–1765, BM 1964, p. 191

<sup>418</sup> HBLs, cavazzin von Lumbrins, Lombris – Leu, cavazzin Lombriser

<sup>419</sup> Duitg Balletta, Cudisch e Remarcas de mia vetta manada, Annalas, annada septima, 1892, p. 238

<sup>420</sup> HBLs, 1. c.



maletg 3 Premcolonel e prefect Giachen Antoni de Lombris\*  
1749-1819  
(\* Maletg en ieli, da present stulius. Reproducziun tenor HBLS)

Antoni Cagienard da Rabius. All'entschatta dumbrava quel mo treis commembers, ei denton vegnius engrondius posteriuramein. Sco versau guerrier ed officier vegn Giachen Antoni Lombris tscharnius per in dils menaders guerrils. Ils 15 d'october vegn el eligius el cussegl d'uiara. Quel dumbrava ussa ver 12 commembers. Il medem di fa el inspecziun sils cunfins encunter Ursera per s'orientar sur dalla situaziun generala. Enconuschentamein spetgavan ils Grischuns in'attacca neu da quella vart. Ad Andermatt fuva numnadamein truppa franzosa staziunada sut il commandao dil general da brigada L.S. Loison.

Treis dis pli tard fa Lombris part d'ina seduta dil magistrat da cumin e dil cussegl d'uiara che fuvan seradunai en tutta prescha a



caschun digl alarm dils 18 d'october 1798. Sco gl'ei semussau vev'ins alarmau per nuot e quei mo sin fundament d'ina suletta informaziun ord la Val Tujetscha. Gl'entir cumin e tut ses guerriers fuvan seradunai a Mustér. Per endriescher las veras intenziuns dalla truppa franzosa concludan magistrat e cussegl d'uiara da tarmetter ina deputaziun tiel cumandant franzos ad Ursera. A quella missiun ein vegni delegai ils vegls mistrals Gion Antoni Schmid e Gion Casper Nay, plinavon il scarvon dalla Ligia Rest Valentin Beer, capitani Giachen Antoni Lombris e litinent Duitg Balletta.

Ils 30 d'october 1798 vegn Giachen Antoni Lombris eligius en ina cumissiun speziala dil cussegl d'uiara, el schinum nau «Ausschuss». Quei gremi fuva ina instituziun pli u meins permanenta che veva da tractar e decider tuttas caussas urgentas. Ella stueva denton consultar en mintga cass il mistral regent. Per tuttas decisiuns da pli gronda muntada fuva perencunter il cussegl d'uiara in corpore cumpetents. La cumissiun speziala cumpigliava ils suandonts commembers: scarvon Rest Valentin Beer, cauligia Benedetg de Caprez, stalter Giusep Maria Venzin e capitani Giachen Antoni Lombris.

Gl'onn 1799 ha purtau gronds eveniments guerrils alla Surselva. Ei entscheiva cun l'emprema battaglia dils 7 da mars a Mustér, nua ch'ils Sursilvans han victorisau sur dils Franzos en ina horrenta mazzacrada. Igl entusiassem muort la gronda victoria tschessa denton gia dus dis pli tard a gronda consternaziun arrivond la nova che general Demont s'avonzi cun sia truppa si da La Punt encunter la Cadi. En vetsa alla surforza dall'armada franzosa concluda il cumin extraordinari ils 9 da mars la capitulaziun e tarmetta ina deputaziun da tschun umens tier Demont. Quels s'entaupan cul general franco-romontsch el Plaun d'Autras sper Danis. Ins sedamonda en quei liug, sche Demont sesenteva sco herox ni sch'el sesanflava en in dilemma attacond sia atgna patria cun truppa giacobina? Alla missiun el Plaun d'Autras fuvan vegni delegai dr. Thomas Berther, str. Gion Antoni Monn il giuven, capitani G. A. Lombris, Duitg Derungs, e sco menader colonel Ludovic de Caprez.<sup>421</sup>

Il mars ni avrel 1799 vevan ils Franzos reteniu a Cuera plirs Sursilvans sco segironzas, denter auters ils majors Latour e G. A. Lombris,

<sup>421</sup> Protocol dil ludeivel cussegl d'uiara, Annalas, prima annada, 1886, p. 96, 99, 105 e 112 – Dr. C. Decurtins, L'uiara dalla Surselva encunter ils Franzos, translaziun da P. A. Vincenz, publicau en Memoria Centenara, Basel 1899, p. 102, 104

litinent Balletta e pader Placi a Spescha. Quels vevan ordras da tralasar tutta corrispondenza cun la Surselva entochen ch'ina inquisiziun, che fuvava aunc pendent a Mustér, fuvava buca vargada. Quella inquisiziun era vegnida instradada da general Massena cun la mira da castigiar quels che vevan instigau il pievel tiel cumbat encunter ils Franzos.<sup>422</sup>

Alla fin dalla revoluziun franzosa e sunter la suttamessa dalla Svizra e dil Grischun sut il domini franzos, fuvan ils temps semidai radicalmein en nossa tiara. Las Ligias ed ils cumins vevan piars lur gronda autonomia eifer il stat retic. Las dietas dalla Ligia grischa fuvan sistidas ed ils cumins disponevan buca pli sur dalla giurisdicziun criminala d'antruras. Il Grischun fuvava vegnius desarmaus ed occupaus da truppa franzosa. Ei fuvava il temps dalla Helvetica. Duront quella cuorta epoca ella historia svizra e grischuna, che ha cuzzau naven da 1800 tochen 1803, fuvan la pli part dallas veglias e tradiziunalas instituziuns politicas vegnidas cassadas. Sin dictat da Napoleon Bonaparte fuvan ellas vegnidas remplazzadas entras novas ed jastras che tradevan il spért dalla revoluziun franzosa sin mintga pass. Ins plidava ussa buca pli da caus dallas Ligias, da mistrals e geraus, mobein da cusselgs, prefects e municipalitads. Igl um da cumin fuvava buca pli in um da cumin, mobein in burgheis. Ils vegls nums fuvan vegni battegiats entuorn alla franzosa. La constituziun dalla Helvetica veva purtau novas structuras politicas al Grischun, il qual fuvava ussa part dalla Republica Helvetica. Alla testa stava la regenza provisorica che senumnava Cussegl Prefectural. Quel veva partiu il territori dallas treis Ligias en 11 districts. La Cadi apparteneva al district dallas Fontaunas dil Rein. Sper la Cadi cumpigliava quei district aunc ils cumins d'Uors la Foppa e Sursaissa ed il vitg da Surcuolm. Mintga district vegneva administraus d'in prefect, il qual fuvava suttamess al Cussegl Prefectural che residia a Cuera. Sco prefect dil district dallas Fontaunas dil Rein fuvava il burgheis Giachen Antoni Lombris vegnius numnaus. Residenza dil prefect e liug principal dil district fuvava Trun. Il prefect surveglava en num dil Cussegl Prefectural las singulas vischnauncas. La municipalidad remplazzava la suprastanza communal d'antruras. Ses commembers senumnavan denton buca pli geraus mobein municipalists! Ultra da quei deva ei aunc in parlament grischun, la schinumnada dieta (Tag-

<sup>422</sup> Dr. C. Decurtins, L'uiara dalla Surselva encunter ils Franzos, 1. c. p. 121

satzung). Quella fuv vegnida decretada dil Cussegl legislativ dalla Republica Helvetica. En in decret dils 10 da fenadur 1801 senumna ei: «Die Tagsatzung des Kantons Graubünden besteht aus Fünf und Dreissig Bezirksdeputirten; sie versammelt sich in Chur». Ils deputai vegnevan eligi dad umens electorals en mintga district. El district dallas Fontaunas dil Rein seradunavan quels mintgamai a Trun ed elevevan ils quater deputai che quei district veva il dretg da tarmetter alla dieta dil cantun Grischun.<sup>423</sup>

Sur dallas activitads da Giachen Antoni Lombris sco prefect districtual essan nus orientai mo pauc. En connex cun la representaziun dalla Passiun da Sumvitg igl onn 1801 vevan ils da Sumvitg dau en ina petiziun ad el. Prefect Lombris diregia vinavon quella al Cussegl da Prefectura a Cuera.<sup>424</sup> Plinavon intermediéscha el sin supplica da Duitg Balletta il matg 1801 en favur digl anteriur guvernatur dalla Valtina Pieder Antoni Riedi. Quel sesanflava apparentamein en fermenza a Cuera. Lombris agescha cun success ed effectuescha la deliberaziun da Riedi.<sup>425</sup>

La Helvetica ha cuzzau mo treis onns. 1803 relai Napoleon ina nova constituziun, ils ACTS DA MEDIAZIUN. Quella nova constituziun ha schau renescher per part las veglias instituziuns, prinzipalmein ils cumins tradiziunals ed igl uorden en las singulas vischnancas. La dieta dallas treis Ligias ei denton vegnida remplazzada entras il Cussegl grond, ed ils treis causligia entras il Cussegl pign. Quei onn ein las treis Ligias entradas ella Confederaziun svizra sco cantun Grischun.

Suenter sia carriera militar-politica duront la Helvetica sededichescha G. A. Lombris puspei alla clamada militara. Ils onns 1811/1812 eis el premcolonel e cumandant digl empren battagliun grischun ell'armada federala.<sup>426</sup> Cul temps sepiardan ils fastitgs da sias activi-

<sup>423</sup> Urkunden zur Verfassungsgeschichte Graubündens, 3. Heft, zusammengestellt von Dr. Constanz Jecklin, publiziert im JHGG, Jahrgang 1885, p. 180–184

<sup>424</sup> Dr. Pieder Tuor, La Passiun de Sumvitg dal temps dil domini franzos 1801, Igl Ischi, annada XIII, 1911, p. 27ss, prinzipalmein 40 e 41

<sup>425</sup> Duitg Balletta, Cudisch e Remarcas de mia vetta manada, Annalas, annada octava, 1893, p. 39

<sup>426</sup> HBLS, cavazzin von Lumbrins, Lombris

tads. Giachen Antoni Lombris ei morts a Sumvitg ils 10 d'avrel 1819 en la vegliadetgna da 70 onns. Els cudischs parochials vegn el menziunaus sco colonel.<sup>427</sup>

## 5.2 Gion Antoni Baselgia

Ils Baselgias ein documentai gia fetg baul a Sumvitg. Las empremas notizias sur da quella lingua derivan digl enconuschent «Anniversari da s. Onna» che cumpeglia il quendisch- e sedischavel secul. Quei rodel fa menziun d'in cert «Bashtgioun Jacù d'Baselgia à siu bab».<sup>428</sup> Plinavon ei il prominent Giachen Baselgia enconuschents, anteriur podestat a Trahona (1563–1565).<sup>429</sup> In tierz representant dalla schlatta Baselgia vegn menziunaus 1627 en connex cun in credit da 38<sup>1/2</sup> flurin che Jacob Lici de Baselga da Laus empresta a siu convischin Claus Jacob Curschillas.<sup>430</sup>

La derivonza da mistral Gion Antoni Baselgia ei aunc buca sclarida alla fin; sco ei para fuvan ses antenats domiciliai da vegl enneu a Laus-Sumvitg.<sup>431</sup> Sper il podestat Giachen Baselgia ei mistral Gion Antoni il secund dalla lingua Baselgia da Sumvitg che ei vegnius enconuschents ella historia locala e grischuna. El ei naschiu a Sumvitg ils 3 d'october 1797. Ses geniturs fuvan Gion Antoni Baselgia e Maria Margreta Duff. Sco madretscha ha Anna Catrina de Castelberg-Berther assistiu al batten, la dunna digl enconuschent colonel Gion Antoni de Castelberg. Ils cudischs parochials numnan ella «D(omi)na colonella.»<sup>432</sup> Remarcablamein dueva la madretscha da Gion Antoni Baselgia daventar pli tard sia sira. La famiglia dil mistral Baselgia habitava denton buc a Rabius sco quei che Guglielm Gadola pretendia en sia historia dil Cumin della Cadi, mobein a Sumvitg. Sia casa steva a miez il vitg, gest sper la fontauna sin Cadruvi.<sup>433</sup>

<sup>427</sup> APS, liber mortuorum II

<sup>428</sup> ACS, Urkundensammlung, p. 62–66 (Anniversarium s. Annae)

<sup>429</sup> Jecklin, Die Amtsleute, p. 32/33 – Glogn 1944, p. 57

<sup>430</sup> ACS, A. Urkunden/Documents, Schachtel II doc. 36

<sup>431</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 7–9

<sup>432</sup> APS, liber baptizatorum

<sup>433</sup> Adalbert Schuoler, 1. c.

Il giuven Gion Antoni separticipescha gia baul dalla politica communal e daventa gerau da vischnaunca; 1820 eis el documentaus sco statalter.<sup>434</sup> In onn pli tard fundescha el in agen tener-casa e spusa la giuvna Eva Maria Barbara Paula de Castelberg, feglia dil colonel Gion Antoni de Castelberg. Ils cudischs matrimonials numnan sia giuvna dunna cun dui respect «Nobilis Domicella Maria Eva Paula». Allas nozzas han assistiu sco perdetgas Pieder Paul Arpagaus, il bab dil mistral Gion Antoni Arpagaus, plinavon il posteriur plevon Paul Benedetg Berther e Conradin de Caprez.<sup>435</sup>

Ils 27 da matg 1822 candidescha Gion Antoni Baselgia per la mistralia dalla Cadi e reussescha. El veva pér 25 onns! A caschun da sia elecziun surpren el il deivet dil cumin che muntava sin 398 flurins e 46 rizzers. Baselgia ha administrau siu uffeci duront il bienni da 1822/23. Ses collegas el magistrat da cumin fuvan:

questur	Gion Demont, Trun
scarvon	Gion Andriu Decurtins, Tujetsch
assistent	Gion Felici Monn, Tujetsch
bannerherr	Duitg Balletta, Breil <sup>436</sup>

La mistralia da Gion Antoni Baselgia ha introduciu ina interessanta epoca da zun activa politica summovitgèsa el cumin dalla Cadi. Denter 1822 e 1884 han numnadamein buca meins che 8 mistrals ord la vischnaunca da Sumvitg dau en il tun sin cumin e dirigiu duront 22 onns las tschentadas a Mustér. Quei vul dir che Sumvitg metteva da quei temps intragliauter mintga tierz bienni il mistral regent!<sup>437</sup>

Ina respectabla carriera publica ha mistral Baselgia era absolviu sco deputau al Cussegl grond. Da lezzas sessiuns ha el fatg part duront sis onns, numnadamein 1822, 1823, 1826, 1828, 1834 e 1836.<sup>438</sup> Plinavon eis el staus derschader da pasch. Ensemen cul mistral Giachen Antoni Lombris intermediéscha el 1833 en ina scarpanza denter ils da Pardomat ed il vischinadi da Cumpadials. En quei connex vegnan els menziunai sco mediatur e confidents dalla dertgira da pasch.<sup>439</sup> Ultra

<sup>434</sup> Adalbert Schuoler, 1. c. p. 31

<sup>435</sup> APS, liber matrimoniorum

<sup>436</sup> Glogn 1944, p. 106 – B. Berther, p. 37

<sup>437</sup> Compareglia il register dils mistrals el capetel 2.1

<sup>438</sup> Dr. Jules Robbi, Ils deputai dalla Cadi al Cussegl grond da 1803–1917, Gasetta Romontscha 1917, no. 45 s

<sup>439</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A. Schachtel I, Dokument Nr. 50

GENEALOGIA PARZIALA BASELGIA, SUMVITG

*GION ANTONI BASELGIA*  
oo Maria Margreta Duff

*GION ANTONI BASELGIA*  
\* 1797 † 1839  
gerau, stalter 1820  
derschader de pasch 1833  
deputau al cussegl grond 1822, 1823, 1826, 1828, 1834, 1836  
mistrat 1822/23  
oo 1821 Eva Maria Barbara Paula de Castelberg,  
\* 1800 † 1863, feglia da colonel  
Gion Antoni de Castelberg da Mustér/Sumvitg

*MARIA MARGRETA JOSEFA BASELGIA*  
\* 1822 † 1903, satrada el santenri da Mesauc,  
oo 1842 Ludovic Vieli da Razén, \* 1808 † 1867,  
mistrat dil cumin da Razén e Cazzas, deputau al Cussegl grond,  
suppleant guvernativ, landrechter 1848 e 1850,  
mess alla dieta federala 1837, cusseglier dils stans

*GION ANTONI BASELGIA*  
\* 1824 † 1825

*N.N.* † 1.1.1825

da quei vegn el numnaus pliras gadas en fatgs da muntada communal, aschia sco commember dalla cumissiun Pugn dalla Roda per las decadas da 1825/35 e 1835/45.<sup>440</sup> Era els cudischs parochials vegn Baselgia menziunau tier differentas occasiuns.

Il destin veva denton previu ina cuorta dimora terrestre per Gion Antoni Baselgia. Il giuven politicher miera gia gl'onn 1839 ella vegliadetgna da mo 42 onns, tenor giudicar human bia memia baul. El ei vegnius satraus ils 24 da matg el santeri da Sumvitg entras il plevon dil liug, Sur Paul Benedetg Berther.<sup>441</sup> Sia dunna, misterlessa Maria Paula, ha surviviu el aunc per biars onns ed ei morta pér gl'onn 1863.<sup>442</sup>

Apparentamein fuva mistral Baselgia in um beinstont. El possedeva numerus praus a Sumvitg e differentes dretgs d'alp a Naustgel e Valesa, ils quals el veva artau da siu sir.<sup>443</sup> Dall'uniun da Gion Antoni Baselgia cun Maria Paula de Castelberg ein treis affons sorti: ina feglia Maria Margreta Josefa (\* 1822), in fegl Gion Antoni (\* 1824) ed in tierz affon che ha buca surviviu la naschientscha. L'inscripziun concernenta el cudisch da mortoris ei remarcabla: «Anno 1825, Die 1.mo Januarii infans D(omi)ni Land(amani) Joannis Ant(onii) Baselgia ad coelos evolavit». Mo era il fegl Gion Antoni surviva buca sia emprema affonza e miera gia suenter in onn.<sup>444</sup> Sulettamein sin la feglia Maria Josefa spetgava ina liunga e sulegliva veta. Il schaner 1842 marida ella cun 20 onns il giuven Lidivic Vieli da Razén. Quel fuva da quei temps suppleant guvernativ e dueva absolver pli tard ina briglianta carriera politica sin terren cantunal e federal.<sup>445</sup> Lur nozzas han ils spusai festivau a Sumvitg, e nus astgein supponer cun tutta pompa, pertgei che da mintga vart fuvan las duas famiglias sepresentadas cun lur prominenza.<sup>446</sup> Cun tgei famiglias ch'ils Baselgias fuvan s'alliai, muossa in interessant passus els cudischs da batten da Sumvitg. Quel serefe-

<sup>440</sup> ACS, Statuts da vischnaunca 1805–1920

<sup>441</sup> APS, Liber defunctorum

<sup>442</sup> Erwin Poeschel, Die Familie von Castelberg, 1959, p. 525

<sup>443</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 7–9 Dr. Bruno Tuor, Brief an den Gemeinderat von Somvix vom 18. 2. 1969 betr. Alp-Vorrechte auf den Kuhalpen Naustgel oder Valesa

<sup>444</sup> APS, Liber baptizatorum e liber mortuorum II

<sup>445</sup> Compareglia la genealogia parziala Baselgia cheu dasperas. Sco fontauna ha surviu: Genealogie der Familie Vieli, publicada da Balthassar (?) Vieli. In exemplar da quella genealogia sesanfla a Razén tier signur Otto Vieli

<sup>446</sup> APS, liber coniugatorum

rescha a la naschienscha digl empren affon dalla feglia dil mistral. El ei zun interessants partenent tetels politics e predicats da noblezia e seigi perquei citaus in extenso:

1842, 12. Nov.	Nativitatis
13. Nov.	Baptismatis
Infans	Maria Barb(ara) Catharina Elisabeth Paula Vieli
Parentes	D'nus Bundsstatthalter Aloysius (Ludivic) Vieli D'na Josepha Baselgia
Domicilium	Razüns
Avi	D'nus Landrichter Balthasar Vieli D'nus Landam(anus) Jo. Ant. Baselgia
Aviae	Dna. M. Barb. de Caprez Dna. Paula de Castelberg
Patrini	D'nus Landamanus Jo. B. Cagienard M. Margaritha de Latour
Minister	P. Benedetg Berther <sup>447</sup>

Tiel padrin menziunau setracta ei da mistral Gion Battesta Cagienard da Rabiis che fuva parentaus cul mistral Baselgia; las dunnas fuvan soras. Ludivic Vieli ha fatg gronda carriera politica: mistral dil cumin da Razén e Cazzas, deputau al Cussegl grond, suppleant guvernativ, landrechter 1848 e 1850 – entochen 1850 senumnavan ils cussegliers guvernativs oriunds digl anteriur territori dalla Ligia grischa aunc landrechter –, mess alla dieta federala (Tagsatzung) 1837, e cusseglier dils stans. El ei morts gl'onn 1867, sia dunna Maria Josefa pér biars onns pli tard. Sco ei para fuva ella setratga cul temps el Mesauc tier ina da sias feglias che veva maridau in a Marca. Maria Josefa Vieli-Baselgia ha finiu sia veta terresta gl'onn 1903 ed ei vegnida satrada el santeri da Mesauc.<sup>448</sup>

### 5.3 Mistral Giachen Antoni de Lombris

Cun quella persunalitad entra gia il quart representant dalla lingia Lombris da Sumvitg ella scenaria politica ed ei para che posiziun e

<sup>447</sup> APS, Liber baptizatorum

<sup>448</sup> Genealogie der Familie Vieli, 1. c. – Indicaziuns da dunna Vieli da Razén, Via casti



beinstonza da quella famiglia vevien contonschiu la culminaziun all'entschatta dil 19avel tschentaner. Giachen Antoni Lombris fuva in um fetg beinstont e sias possessiuns tunschevan praticamein naven dil Plaun Surrein tochen als cuolms da Tscheps.<sup>449</sup> Sco nus vein gia udiu eis el il feagl dil podestat Gieli Michael Lombris ed ei naschius a Sumvitg ils 22 da settember 1798,<sup>450</sup> ual il mument ch'ins sepinava pil cumbat encunter l'invasiun franzosa.

Il giuven Lombris ha gudiu ina buna scolaziun. Fertion che siu frar pli vegl studegia teologia per entrar pli tard ella cartusia da Ittingen sco pader Bruno, frequenta Giachen Antoni il gimnasi a Nossadunnaun e va silsuenter a Sion per far studis da filosofia. Pli tard arundescha el ses studis cun cuors privats en giurisprudenza, ils quals el frequenta a Sur-saissa tiel posteriur uestg da s. Gagl J. A. Mirer.<sup>451</sup> 1821 marida Giachen Antoni Lombris la dunschala Maria Ludivica de Caprez. Sia spusa fuva la feglia dil colonel Ludivic de Caprez da Trun.<sup>452</sup> Gl'ei gia la secunda alianza denter ils Lombris da Sumvitg ed ils Caprez da Trun. Gia siu tat, il podestat Giachen Antoni, veva giu spusau ina giuvna ord ord la lingia de Caprez.<sup>453</sup>

Lombris s'interessescha gia baul per la politica e candidescha 1824 per la mistralia. Ils 7 da zercladur vegn el eligius mistral dil cumin dalla Cadi pil bienni da 1824/25. Lombris veva pér 26 onns; el ei il successur da siu convischin Gion Antoni Baselgia.<sup>454</sup> Sco mistral regent fa el è part dallas sessiuns dil Cussegl grond a Cuera. Al parlament grischun vegn el aunc deputaus pli tard treis gadas, numnadamein 1829, 1837 e 1840.<sup>455</sup> Tenor in rapport dalla «Nova Gasetta Romontscha» ha il Cussegl grond il zercladur 1840 ina debatta sur dalla questiun d'inmedi da biestga; Lombris vegn eligius ella cumissiun deliberonta. Il

<sup>449</sup> Cumpareglia l'interessanta gliesta dils funs dalla famiglia Lombris, componida en fuorma d'in cudisch funsil privat, cun plans da mesiraziun e mesiras detagliadas. Il cudisch ei en possess dils signurs Carli e Giuli Lombris, Sumvitg

<sup>450</sup> APS, Liber baptizatorum

<sup>451</sup> Gasetta Romontscha dils 30 da schaner 1880

<sup>452</sup> APS, Liber matrimoniorum – Alfons Tuor, Ils Franzos a Sumvitg, Annalas, Annada undecima, 1896, p. 101

<sup>453</sup> Cumpareglia la genealogia parziala de Lombris, Sumvitg, capetel 4. 10

<sup>454</sup> Glogn 1944, p. 106

<sup>455</sup> Dr. Jules Robbi, Ils deputai dalla Cadi al Cussegl grond da 1803–1917, Gasetta Romontscha 1917, no. 45 s



maletg 4 Mistral Giachen Antoni de Lombris\*  
1798-1880  
(\* portret en ieli en possess da signur Felix Lombris, Glion)

medem onn fa mistral Lombris era part d'ina radunonza dalla societad da vias ed uauls che ha giu liug ils 19 da matg a Glion.<sup>456</sup>

Sper la politica da cumin s'empatscha Giachen Antoni Lombris denton era dallas fatschentas communalas. Aschia eis el documentaus sco genau da vischnaunca ed ils onns 1828/30 e 1863–1866 sco statalter.<sup>457</sup> Anno 1828 pren el posiziun en num dalla vischnaunca en ina dispeta culs possessurs dil Run en Val Sumvitg.<sup>458</sup> Plinavon eis el participaus en rectificaziuns da tiarms denter las alps Cavrein e Crap Ner. Lombris suttascriva il rapport concernent sco genau en uffeci.<sup>459</sup> Dapli eis el staus derschader da pasch (mediatur) per Sutsassiala naven da 1863 tochen 1868.<sup>460</sup>

1841 ei in tragic schabetg succedius che vess prest custau la veta a mistral Lombris e dil qual el ei mitschus mo cun breigia. Da quei temps manava la via da Rabiun a Surrein trals la cuort Curtins, e la punt sul Rein sesanflava gest sut quella giu. La malaura gronda da 1834 veva fiers il Rein neu da quella vart. Denter Sumvitg e Surrein deva ei denton mo in piogn sco passadi. Quel manava dil Plaun da Punt sul Rein vi encunter Plazzas. Sur dil schabetg menziunau rapporta Adalbert Schuoler en sia cronica locala sco suonda: «Sur quei piogn eran ils signurs mistral Giachen Antoni Lombris, scarvon Sigisbert Anton Fry e Francisc Bertossa cun siu fegl Vendelin – in buob da tschun onns – i ils 4 da matg 1841 suenter gentar vi Surrein tier Sur Sep Maria Camenisch a dar in scart troccas. Denteren mattei ch'els vevan era schigiau la vera dultschezia dil vuclina. Allas quater dalla sera ein els puspei turnai a casa. Vegnend a miez il piogn, ein Francisc Bertossa e siu fegl ruclai surengiu e gest sissu era mistral Lombris. Vesend scarvon Fry la catastrofa, seglia el sez el Rein. El vegn da tschappar il mistral Lombris e metter quel sauns ora sil schetg. Denton fuvan ils dus auters vargai oragiu in grond toc, e nunpusseivel da liberar els, ein ei negai. Anflau han ins els visavi il vitg da Trun sin ina grava e satrau els a Sumvitg ils 7 da matg».<sup>461</sup> Da quella disgrazia fan era ils cudischs parochials da Sum-

<sup>456</sup> Nova Gasetta Romontscha 1840, ils 8. 6. (p. 89) ed ils 24. 8. (p. 130)

<sup>457</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret V, p. 31 – Vischnaunca da Sumvitg, 42avel rapport da quen per 1973

<sup>458</sup> ACS, A. Urkunden der Korporation Run, Schachtel III

<sup>459</sup> ACS, B. Akten, Sammlung A, Schachtel I, Dokument 72

<sup>460</sup> Gasetta Romontscha dils 14. 5. 1863 e dils 16. 5. 1867

vitg menziun.<sup>462</sup> Bertossa fuva dil reminent in schiender dil mistral Gion Antoni Schmid de Grüneck e habitava en la casa veglia dils Schmids a Sumvitg.

Gl'onn 1846 fa mistral Lombris ensemen cun siu convischin Sep Mudest Maissen in viadi per studis dall'architectura ella Svizra orientala. Cuort sissu lai el ereger ina gronda e biala casa crap entras Maissen, il qual fuva in enconuschent fabricant a Rabiun-Luven.<sup>463</sup> La fatschada orientala fuva vegnida embellida da duas nischas, postadas sin mintga vart dil portal. Havend Lombris denton schau postar lien ni statuas ni vuts, empravan ins el beinduras suenter igl intent da quellas encarnas. Lombris deva lu per risposta: «Schei ual, en ina da quellas vegn jeu lura en cun la buorsa vita enta maun, ed en l'otra il Sep Mudest Maissen cun la buorsa plena».<sup>464</sup>

La famiglia Lombris veva da vegl enneu l'isonza da tener in scolast privat en casa aschi gleiti sco ils affons fuvan ella vegliadetgna da frequentar las scolas. Quella scola privata cultivava principalmein il lungatg tudestg, senza denton negligir il Romontsch. Ella vegneva è frequentada d'auters affons che mantenevan bunas relaziuns culs Lombris. Tenor rapportar da Giachen Hasper Muoth ei Gion Antoni Bühler staus entuorn 1847 magister en la famiglia da mistral Giachen Antoni Lombris. Muoth scriva verbalmein: «Per il giuven scolast Bühler eis ei in bien attestat [ ... ], d'esser staus clamaus en quella fetg honorada famiglia per mussader, e ses discipels da quella perioda han lu era consequentamein adina demussau visavi lur anteriur mussader ina particulara veneraziun».<sup>465</sup>

1857 miera misterlessa Ludivica, la dunna da Giachen Antoni Lombris.<sup>466</sup> Sis onns pli tard selain el e siu feagl Benedetg, che fuva ual mistral regent dalla Cadi, portretar d'in pictur-artist ord il Piemont. Il portret dil mistral Giachen Antoni porta la signatura: «De Giorgi fecit

<sup>461</sup> Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret I, p. 89 e 90 – Scarvon Sigisbert Anton Fry habitava a Sumvitg la casa odém il vitg, oz en possess da signur Flurin Monn. El ei staus scarvon dil cumin dalla Cadi ils onns 1834 e 1835

<sup>462</sup> APS, Liber defunctorum

<sup>463</sup> Prof. Augustin Maissen, La famiglia (de) Maissen, separat digl Almanac Genealogic Svizer, Vol. XII, 1965, p. 17 – Tenor Adalbert Schuoler fuva l'anteriura casa dils Lombris ina casa lenn.

<sup>464</sup> Anectoda da prof. Augustin Maissen

<sup>465</sup> J. C. Muoth, Prof. Gion Antoni Bühler, Annalas, Annada XII, 1898, p. 325

<sup>466</sup> Crap sepulcral dalla famiglia Lombris el santeri da Sumvitg

Anno 1863». Ils dus maletgs en ieli sesanflan aunc oz en possess dils descendents a Sumvitg e Glion.<sup>467</sup>

Ord l'uniun da Giachen Antoni Lombris cun Ludivica de Caprez ein nov affons sorti. Treis da quels han denton buca surviviù lur emprema affonza. Dils ulteriurs fuvan quater buobas e dus buobs. Ils dus fegls ein daventai pli tard omisdus mistrals dalla Cadi. Ina feglia cul num Lisabet ha maridau in Pieder Vieli da Razén che fuva officier en survetschs roials hollandes el regiment Sprecher. Ina secunda feglia, Maria Margreta Victoria, veva spusau il giuven politicher Gion Gieri Cajacob da Sumvitg, il qual ha era acquistau pli tard la mistralia dalla Cadi. Quella dunna ei denton morta gia baul ella vegliadetgna da mo 31 onn. La tiarza feglia cul num Ludivica fuva naschida 1839; ella ei morta cun 22 onns dalla epilepsia. La quarta feglia dil mistral, Filomena Lombris, ha spusau in fravi d'aur da Cuera cul num Casoletti.<sup>468</sup>

Ils davos onns da sia veta ha mistral Giachen Antoni Lombris probabel passentau a Cuera, pertgei ch'ils cudischs parochials da Sumvitg cuntengnan il suandont passus a caschun da sia mort: «Vischin da Sumvitg, domiciliaus a Cuera». Ei savess esser ch'el veva priu dimora tier sia feglia Filomena. Gl'ei era stau a Cuera nua ch'el ha finiu sia veta terrestre. Leu eis el morts ils 23 da schaner 1880 suenter cuorta mal-sogn ell'aulta vegliadetgna da 81 onn. Mistral Giachen Antoni Lombris ei vegnius satraus a Cuera. La sepultura ha giu liug ils 26 da schaner 1880.<sup>469</sup>

(Continuaziun suonda)

<sup>467</sup> Inscrizziuns sils portrets menziunai en possess da signur Felix Lombris, Glion

<sup>468</sup> APS, cudischs parochials – Adalbert Schuoler, cronica locala, manuscret – Genealogia dalla famiglia Vieli, exemplar en possess da signur Otto Vieli, via casti, Razén – Crap sepulcral dalla famiglia Lombris el santeri da Sumvitg – Gasetta Romontscha dils 6. 2. 1880 (Annunzia da mort da mistral G. A. Lombris) – Cumpareglia era la genealogia parziala de Lombris, Sumvitg, el capetel 4. 10

<sup>469</sup> Gasetta Romontscha dils 30. 1. 1880 e dils 6. 2. 1880 – APS, liber defunctorum